

Staletý boj o Máchu

Karel Hynek Mácha mezi
Pražským lingvistickým kroužkem
a Literárněhistorickou společností
československou

— Bohumil Fořt —

Příležitost vzniklá stým výročím úmrtí Karla Hynka Máchy se ve své podstatě nijak zásadně neliší od předchozích pokusů o reflexi, interpretaci a přivlastnění si vysoce (nejenom symbolicky) hodnotného díla tohoto velikána. Rozdíl je, že boje o Máchu, které začaly vzápětí po jeho smrti, kdy se odvozovaly primárně od esteticko-ideologických stanovisek, se sto let poté transformují do problému teoreticko-ideového. Ve svém příspěvku se zaměřím na dva z důležitých sborníků, které byly uspořádány a vydány právě ke stému výročí úmrtí tohoto literáta – prubířského kamene české literatury a literární vědy – a které jsou výsledkem jistého rozložení sil na poli české literární teorie v třicátých letech 20. století. Jedná se konkrétně o sborník *Karel Hynek Mácha. Osobnost, dílo, ohlas* publikovaný Literárněhistorickou společností československou v roce 1937 a sborník *Torso a tajemství Máchova díla*, jenž v roce 1938 vyšel pod hlavičkou Pražského lingvistického kroužku.

Nejprve několik faktů. Pražský lingvistický kroužek byl založen 6. října 1926 na ustavující schůzce, která se konala za přítomnosti Viléma Mathesia, Bohuslava Havráňka, Romana Jakobsona, Jana Rypky a Bohumila Trnky. Přednášku na ní přednesl germanista Heinrich

Becker. Vzápětí se ke kroužku přidružili další velcí vědci, takže v dobách svého největšího rozmachu měl skoro osmdesát členů. Důležitým materiálem, v němž byly artikulovány některé z hlavních zásad vědeckého směřování kroužku, jsou „Teze Pražského lingvistického kroužku“, kolektivní dílo představené na pražském slavistickém kongresu v roce 1929. Tyto teze byly otištěny v prvním čísle sborníku *Travaux du Cercle linguistique de Prague* (1929), jehož řada se stala nejdůležitějším a asi i nejznámějším kroužkovým materiálem. Časopis *Slovo a slovesnost* (1935) pod šéfredaktorstvím Bohuslava Havrána se stal de facto periodikem, skrze něj byly distribuovány důležité materiály vztahující se ke kroužkové práci. Důležitým komunikačním kanálem s ostatní vědeckou obcí a veřejností byly přednášky konající se na půdě kroužku, kterých bylo dohromady několik set a k jejichž proslovení byli zváni jak členové kroužku, aby referovali o své nejsoučasnější práci, tak renomovaní vědci z mnoha evropských zemí a vědních oborů. Kromě bádání na půdě lingvistiky a literární vědy, oblasti pro kroužkovou činnost klíčové, se jeho členové účastnili výuky na renomovaných československých univerzitách. Ovšem též zasedali v několika státních komisích, zřízených pro nejširší otázky spojené s jazykovědným a literárněvědným výzkumem, jeho financováním a s jeho praktickým začleňováním do edukačního systému tehdejšího Československa, a to na nejrůznějších úrovních.

Naproti tomu Literárněhistorická společnost československá byla založena až roku 1934 a od samého počátku představovala jistý protipól PLKu. První přednášku na půdě této společnosti proslovil Miloš Weingart, bývalý prominentní člen kroužku. Mezi zakládající členy společnosti patřili především Albert Pražák, Jan Blahoslav Čapek, Jiří Horák, Karel Svoboda či Vojtěch Jirát. Od svého založení se společnost na rozdíl od kroužku, jehož hlavním cílem bylo zavést, propracovat a aplikovat strukturalistickou metodu na jazyk a literaturu, profilovala spíše obecněji – prohlásila za střed svého zájmu průzkum české literární historie, slovanských literatur a tzv. příbuzných oborů, především filozofie a estetiky. Literárněhistorická společnost uspořádala několik sborníků, z nichž asi nejvýznamnější je ten máchovský. Podobně jako PLK se pokoušela začlenit do nejširších vrstev systému jazykovědného a literárněvědného výzkumu a jeho aplikace.

Jak bylo řečeno, jako první vychází v roce 1937 sborník *Karel Hynek Mácha. Osobnost, dílo, ohlas*, který ke stému výročí Máchovy smrti uspořádala redakcí Arne Nováka Literárněhistorická společnost československá. Sborník *Torso a tajemství Máchova díla* s podtitulem *Sborník*

pojednání pražského linguistického kroužku vychází pod redakcí Jana Mukařovského až v roce 1938. Přestože se v praktické komunikaci a vědeckém a jiném soupeření o vliv obou skupin již v té době objevuje značná rivalita, kterou můžeme vysledovat jednak v privátní korespondenci členů PLKu, a jednak z konkrétních událostí, obě skupiny deklarovaly na vícero místech kooperaci a komplementaritu. Nejinak je tomu i v obou sbornících, respektive v jejich předmluvách a doslovecích. Ve sborníku prvním se dozvídáme o vztahu obou skupin a jejich děl z úst Arna Nováka toto:

Pozvali jsme ke spolupráci všechny [zástupce naší vědy], ale ježto máchovský sborník chystaný péčí Pražského linguistického kroužku jest podle přátelské dohody myšlen jako sourodý, byť samostatný díl našeho podniku, neobraceli jsme se již na jeho přispěvatele. Do našeho sborníku byli pozváni a práce namnoze již také slíbili četní literárněhistoričtí odborníci, jejichž jména i stati čtenář nyní marně hledá v obsahu této knihy; někteří se omluvili hned po pozvání, jiní nemohli dodat svých článků včas. Tím byl značně oslaben zamýšlený ráz hromadně reprezentační; proto zůstala některá závažná témata nerozpracována.

(Novák 1937: 341)

V podobném duchu se vyjadřuje i Jan Mukařovský jako hlavní redaktor sborníku strukturalistického v samotném závěru své předmluvy:

Úkolem bylo obsáhnout problematiku Máchova díla v celé její rozloze; proto vedle článků pojednávajících o genetice významu u Máchy a o Máchově jazyce probrány jednotlivé útvary Máchovy poesie: verš, próza, drama, jakož i otázka světového názoru básníka i literárního a sociálního pozadí jeho díla. Tolik bylo třeba říci úvodem o vzniku a celkovém rázu sborníku, ježž PLK podává jako soubor prací svých členů o největším básníku českého romantismu a jenž se na základě přátelské dohody připojuje jako sourodý pendant k máchovskému sborníku Literárněhistorické společnosti československé.

(Mukařovský 1938: 10)

V obou citacích jsme ujišťováni o vzájemné komplementaritě sborníků. Ovšem zároveň se zdá, že vztah obou sborníků v jisté paralele odkazuje ke vztahu obou skupin. Ten, alespoň v jeho podstatných rysech spojených s charakterem práce obou sdružení, popisuje Jan Mukařovský ve svém dopisu Bohuslavu Havránkovi datovaném 21. června 1940.

V tomto listu píše o řeči, kterou pronesl při příležitosti životního jubilea Alberta Pražáka, prominentního člena Literárněhistorické společnosti československé. Podle svých vlastních slov Mukařovský v této řeči na obecné rovině zhodnotil základní vztah obou skupin:

Řekl jsem v podstatě to (ovšem s rétorickými kudrlinkami): existuje starý typ vědeckého sdružování, zřejmě úctyhodný, jenž se zakládá na volné součinnosti poskytující vědeckému pracovníku forum i možnosti publikační, s výhodou však volnosti filozofického přesvědčení, metody atd. Kroužek přinesl nový typ vědeckého sdružování, místo pouhé *kooperace kolaboraci*, totiž spolupráci vzájemnou, se závaznými filozofickými předpoklady, se stálou vzájemnou pracovní kontrolou, se společným úsilím o jistý daný problém v dané chvíli. Literárněhistorická společnost patří k typu (úctyhodnému) *kooperativnímu*, ale její kapitán pochopil, že přes vší úctyhodnost tento typ musí být osvěžen, i osvěžil jej tím, že zčásti přejal zásady typu *kolaborativního*: jeví se to cyklickými pracemi na jistých problémech a cyklickými publikacemi, které z nich vcházejí. Ovšem princip zůstal v podstatě kooperativní, neboť při společné práci se ponechává každému volnost filozofických předpokladů atd. (Havránková 2008: 215; zvýr. B. F.)

Tolik tedy pohled Jana Mukařovského. Abychom si udělali obrázek i my, nabízí se nám možnost pokusit se na základě porovnání obou sborníků nahlédnout, do jaké míry je Mukařovského pohled realistický a do jaké míry chtěný.

Při prvním, letmém pohledu do obou sborníků zjistíme, že jsou co do stranového rozsahu téměř totožné. Ovšem zatímco v literárněhistorickém sborníku nalezneme celkem dvacet pět příspěvků ve třech oddílech, ve strukturalistickém sborníku najdeme příspěvků osm, z nichž každý reprezentuje jeden ze základních aspektů Máchova odkazu. Čistě obecně bychom mohli hypotetizovat, že při přibližně stejné kvalitě textů může text jednoho autora delší rozsahem přinést metodologicky ucelenější vhled do zkoumané problematiky. Ovšem na druhou stranu je třeba připustit, že naopak vícero kratších textů na dané téma, za předpokladu, že se doplňují, může přinést pluralitnější pohled na danou problematiku. Ve chvíli, kdy se tedy konkrétně soustředíme na oba sborníky, zjišťujeme, že jsou v mnohém vskutku komplementární, jak je z obou stran vehementně proponováno, a v mnohém se naopak překrývají.

Tři výrazy uvedené v názvu sborníku *Karel Hynek Mácha. Osobnost, dílo, ohlas* odrážejí skutečné oddíly knihy. První oddíl sdružuje příspěvky,

kteře se v nějakém ohledu týkají fenoménu Máchy jakožto romantického básníka a barda celého národa. V naprosté většině příspěvků této části je Mácha přirovnáván k romantickým básníkům jiných národních literatur a porovnáván s nimi, jmenovitě s romantiky britskými, ruskými, německými a polskými, a to jak na základě svého lidského osudu a předčasné smrti, tak na úrovni díla. Tato část obsahuje řadu komparací ústících v načrtnutí paralel i deskripci konkrétních intertextových souvislostí, které na základě analýzy konkrétních romantických děl odkrývají souvislosti mezi Máchovým dílem a fenoménem evropského romantismu. V této sekci se nicméně objevují i příspěvky, které analyzují vztah mezi Máchovým životem a dílem, a to především na základě jistých filozofických, estetických či etických konceptů. Sondy do souvislostí Máchova života propojené se sondami do díla a do životů a děl dalších evropských romantiků dokreslují obraz Máchy jakožto jednoho z nejdůležitějších fenoménů dějin české literatury, na něž se soustřeďují příspěvky oddílu druhého, nazvaného „Dílo“. Tento oddíl je primárně zaměřen na obecné aspekty Máchova díla. Část příspěvků analyzuje jednotlivé části jeho tvorby, uspořádané na základě klasických literárně genologických souvislostí; druhá část příspěvků se zaměřuje na konkrétní charakteristiky Máchova díla, rovinou jazykovou počínaje a rovinou motivicko-tematickou konče. Setkáváme se zde tak na jedné straně s rozbory Máchových deníků z cest, historické prózy či jeho dramatických zlomků (příspěvek Felixe Vodičky, pozdějšího prominentního člena Pražské školy), a na straně druhé s rozborem Máchova jazyka či s popisem vizionářských motivů či hagiografické tematiky v jeho díle. Třetí oddíl je věnován ohlasu romantikova díla, respektive vlivu, který jeho tvorba měla na dílo autorů jiných, ať už přímo, či zprostředkovaně. Přičemž množina těchto autorů je různorodá a sahá od českých a slovenských epigonů (kterých je většina), po auto-ry lužickosrbské.

Sborník *Karel Hynek Mácha. Osobnost, dílo, ohlas* začíná u inspiračních zdrojů, které se na utváření Máchovy tvorby podílely, pokračuje přes vztah jeho života a díla, přes analýzy tohoto díla a jeho částí až po stopu, kterou zanechalo v české i jiných literaturách. Nicméně ve srovnání s *Torsem a tajemstvím* vidíme, že sborník Literárněhistorické společnosti má spíše podobu volně sdružených sond k danému tématu, jakési postupně doplňované mozaiky, zatímco sborník PLKu naplňuje odlišné ambice. Jednotlivé jeho příspěvky se snaží pokrýt předem stanovené a rozdělené spektrum témat, která se ovšem částečně překrývají s tématy sborníku Literárněhistorické společnosti, ovšem v pečlivě

strukturovaném tvaru, bez nutné diskrétnosti, která vzniká tam, kde se danému tématu věnuje vícero přispěvatelů, kteří spolu sice *koopérují*, ovšem nikoli úzce *kolaborují*. Schválně používám termíny, které užil Jan Mukařovský ve svém popisu rozdílných typů práce obou skupin v dopise Bohuslavu Havránkovi. A skutečně, ze strukturalistického sborníku je to, co nazývá Mukařovský kolaborací, zjevně patrné. Ovšem při bližším pohledu na sborník samý zjistíme, že tento životní projekt Mukařovského, tedy snaha přivlastnit Máchovo dílo pro účely „metody strukturální“, respektive ukázat na tomto prubířském kameni, že metoda strukturního rozboru literárního díla dokáže předložit výsledky, které jdou daleko za výsledky použití metod jiných, se zde dílčím způsobem naplňuje.

Právě Jan Mukařovský ve své studii „Genetika smyslu v Máchově poesii“ aplikuje tento strukturální přístup na Máchovu poezii ve všech plánech, které strukturalisté literárnímu dílu přiřkli, a za použití metod a strategií, které byly k odkrývání těchto elementů významové výstavby literárního díla stanoveny. Doplnění této úvodní studie poskytuje příspěvek Jakobsonův „K popisu Máchova verše“, který se studií první tvoří jakýsi celek detailně analyzující Máchovu poezii; ovšem v případě Mukařovského studie musíme zdůraznit, že její podstatná část je věnována rozboru Máchových próz. Abychom byli literárnědruhově úplní, uveďme, že dramatickým prvkům Máchova díla se pak věnuje Otokar Fischer v příspěvku „K Máchově dramatizaci“. Tyto tři studie jsou doplněny příspěvkem Bohuslava Havrána „Jazyk Máchův“, který analyzuje básníkův jazyk na pozadí soudobé normy, literární produkce a jazyka lidového.¹ Sborník uzavírá studie Bedřicha Václavka „Společenské vlivy v životě a díle K. H. Máchy“. Zbylé tři příspěvky se dotýkají širších literárních a společenských souvislostí Máchova díla.

Na první pohled je viditelný rozdíl v členění obou sborníků. Pro strukturalisty – imanentně směřující k detailnímu uchopení díla, odhalení a analýze jeho složek a jejich vztahů a ke zdůraznění jeho strukturních a stylových specifik – je přirozená cesta od díla k autorovi. Naproti tomu pro literární historiky, kteří usilují o uchopení literárního díla na pozadí historického a kulturního kontextu, případně celého kontextu národní či národních literatur, a to za pomoci pomocných dis-

1 V konkurenčním sborníku Literárněhistorické společnosti se otázkou Máchova jazyka zevrubně zabývá Václav Flajšhans ve studii „Hlas Prahy“. Zajímavé je, že jeho názory na Máchův jazyk byly zaměřovány s názory Havránkovými, jak opět napovídá korespondence členů PLKu.

ciplín, jako jsou filozofie či estetika, je legitimní postupovat od autora k jeho dílu a stopě, kterou v literárněhistorických vodách zanechal.

Je samozřejmě nemožné, a ani to není účelem tohoto příspěvku, říci, který ze dvou uvedených sborníků nám přináší kvalitnější, objevnější či pravdivější obraz fenoménu zvaného Máchá – ostatně na obou stranách se o interpretaci tohoto fenoménu pokusilo mnoho vzdělaných a vážených mužů. Jediné, o čem s odstupem doby mluvit lze, a to spíše v souvislosti s oběma skupinami samými než s konkrétními sborníky, je otázka vlivu, který se obě skupiny snažily získat na nejrůznějších úrovních literární vědy a praxe.

Zřetelně je tento boj viditelný tam, kde se jedná o sféru praktického vlivu – nezapomínejme na zmíněnou skutečnost, že členové obou skupin zastávali svého času mnohé úřady: od vlivných míst na různých katedrách československých univerzit až po členství v ministerských komisích přidělujících finanční prostředky pro nejrůznější edukační a výzkumné projekty. Spory, které se mezi členy obou skupin často rozhořely na rovině praktické, nezřídka přerostly i na rovinu odbornou – jako nejkonfliktnější v tomto směru vnímám Mukařovského složitou cestu ke jmenování profesorem estetiky na Karlově univerzitě. Zatímco Miloš Weingart z Literárněhistorické společnosti, člen výběrové komise, původně negativně ohodnotil Mukařovského dílo jako nedostatečné pro potřeby zastávaného úřadu, bylo vzápětí kriticky posuzováno dílo Weingartovo na půdě kroužku. Právě snaha odborně převýšit Literárněhistorickou společnost se zřetelně projevuje i v boji o Máchu. Vezmeme-li v potaz, že Jan Mukařovský se o strukturalistické uchopení aspektů Máchova díla uchází již ve svém pojednání *Máchův Máj. Estetická studie* z roku 1928, společně s důležitostmi, kterou příkládá vydání *Torsa a tajemství* (což je patrně především z osobní korespondence s Bohuslavem Havránkem), a vydání Máchovských studií jako třetího dílu *Kapitol z české poetiky* z roku 1948, je zřejmé, že právě Máchovo dílo bylo pro nově se rodící a ustavující strukturalistickou doktrínu největší výzvou, jejíž úspěšné zakončení by prokázalo obecnou platnost této metody. To dokládá i skutečnost, že boj o literárněvědné přisvojení Máchova díla probíhá i na druhé straně – tak například Vojtěch Jirátko, jeden ze zakládajících členů Literárněhistorické společnosti, vydává v roce 1943 knižní studii nazvanou prostě *Karel Hynek Mácha* – ta ovšem vzápětí vzbuzuje kritickou nevoli právě Jana Mukařovského, jenž ve své dosud nevydané recenzi pro *Slovo a slovesnost* píše mj. tato silná slova: „Nenajdeme v knize mnoho míst, která by se neopírala o názory vyslovené v máchovském zkoumání

posledních let a leckdy je přímo nereprodukovala [...] Leč bohužel i tu nacházíme často u Jiráta reprodukci bez udání pramene“ (Mukařovský 2011). Toto nařčení z plagiátorství naznačuje, jak lýtý literárněvědný boj o Máchu vskutku probíhal, ať už pravda leží kdekoli. My ji do určité míry můžeme nalézt v ohlasu, tedy v jisté stopě, kterou jednotliví badatelé, skupiny, v něž se sdružovali, a přístupy, které zastávali, zanechaly dodnes v máchovském bádání. Tento ohlas je bezesporu spojen s praktickým literárněvědným vlivem, o kterém již byla v souvislosti s oběma skupinami řeč. Jeho ztělesněním jsou učebnice a encyklopedické a literárněhistorické práce, jejichž tvorby se jednotliví autoři a skupiny autorsky účastnili a které jsou dnes kanonickými texty, na nichž spočívají máchovská bádání následná.

Pro ilustraci se omezím pouze na dva z těchto textů, které můžeme do jisté míry považovat za texty tzv. první volby, a to vzhledem k tomu, že úzce souvisejí s metodologickými aspekty právě následného uchopení Máchova díla a rozvíjejí je. Ve smyslu odkrývání vlivu nás zklameme oddíl věnovaný Máchovi v důležitých akademických *Dějínách české literatury* (druhý díl z roku 1960), v němž není možné rozpoznat žádný konkrétní metodologický vliv – pod oddílem je podepsán Vladimír Štěpánek, oddíl samotný je metodologicky zcela nepřehledný. Na druhém pólu spektra možného vlivu pak můžeme například vidět studii Růženy Grebeníčkové „Popisy čtyř cest v Marince“ z neméně důležitého sborníku *Realita slova Máchova* z roku 1967, vydaného ke 130. výročí Máchovy smrti – Grebeníčková zde naopak explicitně navazuje na myšlenky z obou sborníků a symbolicky tak spojuje i odkaz obou skupin a jejich badatelů.

Literatura

HAVRÁNKOVÁ, Marie (ed.)

2008 *Pražský lingvistický kroužek v korespondenci. Korespondence z let 1923–1970* (Praha: Academia)

MUKAŘOVSKÝ, Jan

1938 „Předmluva“, in Jan Mukařovský (ed.): *Torso a tajemství Máchova díla. Sborník pojednání Pražského lingvistického kroužku* (Praha: Fr. Borový), s. 7–10

2011 „Poznámky k nové máchovské literatuře“, *Česká literatura* 58 (v tisku) [1944]

NOVÁK, Arne

1937 „Doslov“, in Arne Novák (ed.): *Karel Hynek Mácha. Osobnost, dílo, ohlas* (Praha: Družstevní práce), s. 341

A hundred-year battle over Mácha: Karel Hynek Mácha between the Prague Linguistic Circle and the Czechoslovak Literary Historical Society

Among others, to mark the 100th anniversary of the death of Karel Hynek Mácha, two important collective works were published: *Karel Hynek Mácha. Osobnost, dílo, ohlas* published in 1937 by Czechoslovak Literary Historical Society and *Torso a tajemství Máchova díla* published in 1938 by Prague Linguistic Circle. Both organisations in the 1930's embodied certain counterparts in the field of Czech literary criticism – not only that both groups come from completely different methodological backgrounds, but they also participated in crucial scholarly and educational projects connected with access to both financial sources, as well as to a wider influence over literary critical practice. The comparison of the collective works written and set by members of both groups enable us to view the entire ideas and methods of both groups and to connect them with the influence they had over literary scholarly investigation in Czechoslovakia.

Keywords

Karel Hynek Mácha, Prague Linguistic Circle, structuralism, Prague School, Czechoslovak Literary Historical Society